

TURIZMO SANTYKIŲ TEISINIS REGULIAVIMAS NACIONALINIŲ, TARPTAUTINIŲ IR SUPRANACIONALINIŲ LYGMENIMIS

Salvija Kavalnė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: kavalne@mruni.eu

Edmundas Rusinas

Advokato Edmundo Rusino kontora / ADER
Elektroninis paštas: e.rusinas@ader.lt

Pateikta 2017 m. kovo 30 d., parengta spaudai 2017 m. rugsėjo 5 d.

DOI: 10.13165/JUR-17-24-2-10

Santrauka. Straipsnyje atskleidžiama turizmo teisės vieta Lietuvos teisės sistemoje, nagrinėjamas pagrindinių turizmo santykius reglamentuojančių teisės aktų tarpusavyo santykis ir probleminiai jų taikymo praktikoje aspektai, atskleidžiama turizmo santykių teisinio reguliavimo būseną Lietuvoje ir Europos Sąjungoje ir jos vystymosi tendencijos bei įvertinamas Europos Sąjungos teisės poveikis Lietuvos turizmo teisei. Straipsnyje daroma išvada, kad turizmo teisė laikytina tarpšakiniu teisės institutu, kurio normų visuma reguliuoja visuomeninius santykius, susiklostančius tarp įvairių turizmo industrijos srityje veikiančių subjektų (tarpusavyje, su vartotojais bei priežiūros institucijomis), organizuojant keliones, tarpininkaujant jas įsigyjant, teikiant turistų informavimo, apgyvendinimo, sveikatinimo ir sveikatingumo, vežimo, maitinimo, pramogų, konferencijų organizavimo, vandens ir kitas turizmo paslaugas. Aptarus kompleksinį turizmo teisės reguliuojamų klausimų pobūdį, daroma išvada, kad

plečiantis turizmo teisės reguliavimo sričiai ir į jos turinį patenkant vis įvairesniems ir sudėtingesniems teisiniams santykiams, turizmo teisė iš mišraus pobūdžio teisės instituto palaipsniui gali susiformuoti į savarankišką teisės šaką. Straipsnyje, vertinant nacionalinio ir supranacionalinio teisinio reguliavimo tendencijas, aptariama naujoji Kelionių paslaugų paketų direktyva, kurios svarbą nacionalinei turizmo teisei rodo tai, jog ja siekiama ne minimalaus, o maksimalaus nacionalinių teisės nuostatų vartotojų teisių apsaugos srityje harmonizavimo.

Reikšminiai žodžiai: turizmo teisė, Europos Sąjungos teisė, turizmo paslaugų teikimo sutartis, kelionių paketai, teisės šaltiniai.

Įvadas

Turizmo sektorius – vienas dinamiškiausių pasaulyje ir turi reikšmingą poveikį valstybių ekonomikai bei socialinei, kultūrinei sferoms. Europoje turizmo pramonė pamažu tapo vienu iš svarbiausių sektorių Europos ekonomikoje: ji generuoja (tiesiogiai ar netiesiogiai) apie 10% visos Europos Sąjungos (toliau ir – ES) BVP¹. Be to, kaip nurodoma 2015 m. spalio 29 d. Europos Parlamento rezoliucijoje dėl naujų turizmo skatinimo Europoje iššūkių ir koncepcijų, turizmas taip pat ragina sukurti daug darbo vietų: šiame sektoriuje tiesiogiai dirba 13 mln. darbuotojų, o tai sudaro ne mažiau kaip 12 proc. darbo vietų ES².

Statistikos duomenimis, lankomiausių pasaulio šalių dešimtuką sudaro daugiausia Europos valstybės: be pirmoje vietoje esančios Prancūzijos – tai Ispanija, Italija, Turkija, Vokietija, Jungtinė Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystė bei Rusija³. Taigi turizmas vertinamas kaip pagrindinė potenciali Europos ekonomikos augimo sritis. Valstybinio turizmo departamento prie Ūkio ministerijos skaičiavimais, 2015 metais vien iš atvykstamojo turizmo (vienadienių lankytojų ir turistų) Lietuvos Respublika gavo 1,18 mlrd. eurų pajamų⁴.

Nors turizmas – ekonominė veikla, pirmiausia skatinanti ekonomikos augimą, tačiau svarbus ir jo poveikis socialinei sferai. Pasaulinio turizmo etikos kodekso⁵ pre-

1 Faktų apie Europos Sąjungą suvestinės [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-02-20]. <http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/lt/displayFtu.html?ftuId=FTU_5.6.13.html>.

2 2015 m. spalio 29 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl naujų turizmo skatinimo Europoje iššūkių ir koncepcijų (2014/2241(INI)) [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-02-20]. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2015-0391+0+DOC+XML+V0//LT>>.

3 ŽUROMSKAITĖ, B., GRAŽULIS, V., JAGMINAS, J. Turizmas. Plėtra, iššūkiai, perspektyvos. Vilnius: Registrų centras, 2016, p. 13.

4 Lietuvos turizmo plėtros 2014-2020 metų programa [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-02-20]. <https://ukmin.lrv.lt/uploads/ukmin/documents/files/Turizmas/LTPP%20nauja_2016-12-22.pdf>.

5 Pasaulinio turizmo etikos kodeksas, priimtas pagal rezoliuciją A/RES/406(XIII) 13-ojoje PTO

ambulėje nurodoma, kad „turizmas, darydamas poveikį tiesioginiams ir spontaniškiems kontaktams tarp skirtingų kultūrų ir gyvenimo būdo žmonių, reprezentuoja gyvybiškai svarbų veiksnį, siekiant taikos, ir yra draugystės bei supratimo tarp pasaulio tautų faktorius“. Atsižvelgiant į tai, turizmo sektorius laikytinas viena iš prioritetinių Lietuvos ir ES sričių⁶. Atitinkamai ekonominė svarba lemia ir tai, kad teisininkams tenka spręsti vis daugiau sudėtingų su turizmu susijusių teisinių klausimų.⁷

Viena iš darnios turizmo plėtros sąlygų – tinkamas ir efektyvus teisinis šio sektoriaus reguliavimas, subalansuojantis turizmo santykiuose dalyvaujančių subjektų teises, pareigas ir interesus bei užtikrinantis aukštą šiuose santykiuose dalyvaujančių vartotojų teisių apsaugos lygį. Turizmo sektoriaus reikšmė valstybių ir ES vidaus rinkai ir dinamiškas jo pobūdis skatina nacionalinius ir ES teisės aktų leidėjus nuolat peržiūrėti, atnaujinti teisinį turizmo sektoriaus reguliavimą, atsižvelgiant ir pritaikant prie kintančių socialinių poreikių. Pavyzdžiui, pastaruoju metu reikšmingų iniciatyvų ėmėsi ES teisės aktų leidėjas: *reaguojant į vis aktyvesnius įmonių, vartotojų ir teisės aktų leidėjų raginimus, po ilgų svarstymų ir derinimo 2015 m. lapkričio 25 dieną buvo priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) Nr. 2015/2302 dėl kelionės paslaugų paketų ir susijusių kelionės paslaugų rinkinių, kuria iš dalies pakeisti Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 2006/2004 ir Direktyva 2011/83/ES bei panaikinta Tarybos direktyva 90/314/EEB.*

Šios straipsnio temos aktualumą Lietuvoje itin gerai parodo tai, kad teismuose daugėja bylų, kuriose keliami sudėtingi teisės klausimai, susiję su turizmo sektoriaus teisiniu reguliavimu. Kaip pavyzdį galima įvardyti nemokiais tapusių kelionių organizatorių „Freshtravel“⁸ ir „Go Planet Travel“⁹ bylas, kuriose pareiškėjai teigė, jog nacionalinės teisės aktai, susiję su turizmo paslaugų teikimu, neužtikrina, kad vartotojams būtų tinkamai ir laiku atlyginta jų patirta žala turizmo paslaugų tiekėjo

Generalinėje asamblėjoje (Santjagas, Čilė, 1999 m. rugsėjo 27 – spalio 1 d.) [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-12-20]. <http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/lithuania_0.pdf>.

6 Europos Sąjungos turizmo politikos apžvalga. [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-02-20] <http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/policy-overview/index_en.htm>.

7 FUEHRICH, E. *Reiserecht. Handbuch und Kommentar*, 7. Auflage. München: C. H. Beck, 2015, p. 5.

8 Žr. Vilniaus apygardos administracinio teismo 2016 m. kovo 3 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. eI-4119-484/2016 pagal 28 pareiškėjų skundą atsakovui Lietuvos valstybei, atstovaujamai Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos, dėl turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo (tretieji suinteresuoti asmenys – bankrutuojanti uždaroji akcinė bendrovė „Go Planet Travel“, kurios bankroto administratorius uždaroji akcinė bendrovė „Admivita“ ir Valstybinis turizmo departamentas prie Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos).

9 Žr. Vilniaus apygardos administracinio teismo 2016 m. gegužės 9 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. eI-4197-171/2016 pagal grupės pareiškėjų skundą atsakovei Lietuvos valstybei, atstovaujamai Lietuvos Respublikos Vyriausybei, kuriai atstovauja Lietuvos Respublikos ūkio ministerija (tretieji suinteresuoti asmenys – Lietuvos Respublikos ūkio ministerija, Valstybinis turizmo departamentas prie Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos, uždaroji akcinė bendrovė „Freshtravel“, Ergo Insurance SE Lietuvos filialas, Lietuvos nacionalinė vartotojų federacija).

nemokumo atveju ir prašė atlyginti turtinę ir neturtinę žalą, kildinamą kilusią dėl Lietuvos valstybės galimai netinkamo Europos Bendrijų Tarybos 1990 m. birželio 13 d. direktyvos „Dėl kelionių, atostogų ir organizuotų išvykų paketų (90/314/EEB)“ nuostatų, susijusių su turisto nuostolių, patirtų dėl kelionių organizatoriaus nemokumo, kompensavimo sąlygų, perkėlimo į nacionalinės teisės aktus, atlyginimo¹⁰.

Nepaisant akivaizdaus tinkamo turizmo santykių teisinio reguliavimo aktualumo, Lietuvos teisinėje literatūroje turizmo santykių teisinio reguliavimo klausimai kol kas nėra susilaukę didesnio teisės mokslo dėmesio. Apie kai kuriuos turizmo santykių teisinio reguliavimo aspektus užsimenama darbuose, analizuojančiuose vartotojų teisių apsaugą, kai kurie aktualūs teismų sprendimai turizmo teisės srityje buvo aptarti keturiuose straipsniuose žurnale „Lietuvos advokatūra“¹¹, tačiau detalesnių tyrimų, skirtų būtent turizmo teisės vietai teisės sistemoje apibrėžti ir turizmo santykių teisinio reguliavimo problemoms analizuoti, kol kas nebuvo atlikta. Todėl šiuo straipsniu siekiama pradėti ir paskatinti mokslinę diskusiją apie turizmo teisės vietą teisės sistemoje bei turizmo santykių teisinio reguliavimo būseną Lietuvoje ir ES bei jos vystymosi tendencijas.

Šio straipsnio tikslas (kiek leidžia ribota jo apimtis) – apibrėžti turizmo teisės sampratą ir jos vietą teisės sistemoje, atskleisti turizmo santykių teisinio reguliavimo būseną Lietuvoje tarptautiniu ir ES lygmenimis bei jos vystymosi tendencijas ir įvertinti ES teisės poveikį turizmo santykių teisiniam reguliavimui Lietuvoje (teisėkūrai bei teismų praktikai).

10 Pažymėtina, kad pirmosios instancijos teismai tenkino pareiškėjų, nukentėjusių nuo kelionių organizatorių nemokumo, pareiškimus Lietuvos valstybei dėl patirtos turtinės žalos. Žalos atlyginimas priteistas dėl to, jog nacionaliniais teisės aktais nebuvo užtikrinta 1990 m. birželio 13 d. Europos Bendrijų Tarybos direktyvos „Dėl kelionių, atostogų ir organizuotų išvykų paketų (90/314/EEB)“ garantuojama turisto teisių į visišką pinigų, sumokėtų už kelionę, grąžinimą kelionės organizatoriaus nemokumo atveju. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2017 m. gegužės 8 d. paskelbtoje galutinėje ir neskundžiamoje nutartyje administracinėje byloje Nr. eA-990-502/2017 *dėl turistų nuostolių atlyginimo, valstybei netinkamai perkėlus Direktyvos nuostatas*, teisėjų kolegija konstatavo, kad į nacionalinę teisę netinkamai perkėlus Direktyvos 90/314 nuostatas, nebuvo garantuota turisto teisė į visišką pinigų, sumokėtų už kelionę, grąžinimą kelionės organizatoriaus nemokumo atveju, dėl to pareiškėjas patyrė turtinę žalą – tiesioginius nuostolius, kuriuos valstybė turi atlyginti. Teisėjų kolegija prie tokios išvados priėjo nustačiusi, kad yra tenkinamos Europos Sąjungos teisėje įtvirtintos sąlygos, kuriomis garantuojama teisė į valstybei narei priskirtiną ES teisės pažeidimu asmenims padarytos žalos atlyginimą: i) pažeista teisės norma buvo siekiama suteikti asmenims teisių; ii) pažeidimas yra pakankamai akivaizdus; iii) yra tiesioginis priežastinis ryšys tarp nustatytos valstybei pareigos pažeidimo ir nukentėjusių asmenų patirtos žalos.

11 RUSINAS, E. Lietuvos turizmo teisės teorija ir praktika (IV dalis). Lietuvos advokatūra. 2010, 3 (36); RUSINAS, E. Lietuvos turizmo teisės teorija ir praktika (III dalis). Lietuvos advokatūra. 2010, 2 (35); RUSINAS, E. Lietuvos turizmo teisės teorija ir praktika (II dalis). Lietuvos advokatūra. 2010, 1 (34); RUSINAS, E. Lietuvos turizmo teisės teorija ir praktika (I dalis). Lietuvos advokatūra. 2009, 4 (33).

Tyrimo objektas – nacionaliniai, tarptautiniai ir supranacionaliniai turizmo santykius reglamentuojantys teisės aktai ir jų tarpusavio santykis, teisės šaltinių sistema, svarbiausios ES poveikio nacionalinei turizmo teisei sritys bei būdai.

Siekiant išsiskirti tikslo pirmiausia bus bandoma identifikuoti santykius, kuriuos reglamentuoja turizmo teisė, apibrėžti turizmo teisės vietą teisės sistemoje. Tada pereinama prie atitinkamus santykius reglamentuojančių teisės aktų analizės bei atliekamas ES teisės poveikio turizmo santykių teisiniam reguliavimui ir taikymui vertinimas, pasitelkiant dokumentų analizės, teleologinį, lyginamosios teisėtyros, lingvistinį ir sisteminės analizės metodus.

1. Turizmo samprata, turizmo santykių teisinio reguliavimo spektras ir turizmo teisės vieta nacionalinėje teisės sistemoje

Pateikti turizmo apibrėžimą yra gana sudėtinga, nes tai kompleksinis reiškinys, apimantis žmonių elgseną, transporto, apgyvendinimo ir kitas paslaugas, gamtos apsaugą, ekologiją, darnią plėtrą, nacionalinę ir supranacionalinę politiką turizmo klausimais. Paprastai, jei kalbama ne apie išimtinai nacionalinį kontekstą, vadovaujamas Pasaulio turizmo organizacijos¹² pateiktu apibrėžimu, pagal kurį turizmas – tai kelionė ar ekskursija, kai asmuo palieka savo darbo bei nuolatinę gyvenamąją vietą ilgiau nei vieną parą, bet trumpiau nei 12 mėnesių ir kai kelionės tikslas nėra samdoma ar apmokama veikla¹³.

Remiantis Lietuvos Respublikos turizmo įstatymo 2 straipsnio 29 punktu, turistu laikomas fizinis asmuo, kuris pažintiniais, profesiniais-dalykiniais, etniniais, kultūriniais, rekreaciniais, sveikatinimo, sveikatingumo, religiniais ar specialiais tikslais keliauja po savo šalį ar į kitas šalis ir bent vienai nakvynei, tačiau ne ilgiau kaip vienus metus, apsisotja ne savo nuolatinėje gyvenamojoje vietoje, jeigu ši veikla nėra mokymasis ar mokamas darbas lankomoje vietovėje. Turizmo įstatymo 3 straipsnyje yra išvardintos turizmo paslaugų rūšys: tai kelionių organizavimo, turistų informavimo, apgyvendinimo, sveikatinimo ir sveikatingumo, vežimo, maitinimo, pramogų, konferencijų organizavimo, vandens ir kitos turizmo paslaugos.

Civilinės teisės kontekste turizmo santykiai įprastai suprantami siaurąja prasme – kaip visuma santykių, susiklostančių sutarties pagrindu tarp turisto ir turizmo pas-

12 Pasaulio Turizmo Organizacija (toliau – PTO) yra vienintelė tarpyvriausybinė organizacija, veikianti kaip pasaulinis turizmo politikos ir klausimų forumas. Šios organizacijos narėmis yra 146 valstybės ir regionai, ji taip pat vienija 350 prisijungusių narių iš viešojo ir privataus sektoriaus. PTO misija – propaguoti ir plėtoti turizmą kaip svarbią priemonę, skatinant tarptautinę taiką ir supratimą, ekonominę plėtrą ir tarptautinę prekybą. [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-03-09]. <www.world-tourism.org>.

13 Pasaulinio turizmo etikos kodeksas, priimtas pagal rezoliuciją A/RES/406(XIII) 13-ojoje PTO Generalinėje asamblėjoje (Santjagas, Čilė, 1999 m. rugsėjo 27–spalio 1 d.). [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-03-10]. <http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/lithuania_0.pdf>.

laugas teikiančių asmenų. Pagrindiniai šių santykių dalyviai yra turizmo paslaugų teikimo sutarties šalys. Pagal savo esmę šie santykiai patenka į privatinės teisės reglamentavimo sritį su jai būdingu dispozityviu teisinio reglamentavimo metodu, reiškiančiu, kad civilinių teisinių santykių subjektai turi teisę atlikti bet kokius veiksmus, jeigu jie nėra tiesiogiai draudžiami įstatymo, neprieštaruja protingumo, teisingumo, sąžiningumo bei kitiems teisės principams ir nepažeidžia kitų asmenų teisių ir teisėtų interesų¹⁴. T. y., turizmo santykių dalyviai patys tarpusavyje gali nusistatyti veikimo būdus, gaires ir ribas, nebūtina, jog teisės normos įsakmiai numatytų konkretaus susitarimo galimybę. Tačiau atsižvelgiant į turistą kaip turizmo paslaugų vartotoją statusą, dispozityvumo ribas sutartiniuose susitarimuose aiškiai nubrėžia imperatyvūs vartotojų teisių apsaugos reikalavimai bei viešasis interesas (pvz., saugumo, ekologijos reikalavimai, etc.).

Kalbant apie turizmo santykius plačiąja prasme, juose dalyvauja ne tik turistai, bet ir žmonės, dirbantys valstybinėse, regioninėse ir vietinėse viešojo administravimo įstaigose, įmonėse, verslo asociacijose, nevyriausybiniuose organizacijose ir įvairiose institucijose, priklausančiose turizmo pramonei, taip pat turistus priimančiose bendruomenėse. Visi jie turi skirtingas, tačiau tarpusavyje susijusias teises ir pareigas. Šiems santykiams taip pat priskirtina ir viešosios teisės reguliuojamų turizmo paslaugų teikėjų veiklos priežiūrą vykdančių subjektų veikla (įskaitant konkurencijos politiką, turinčią užtikrinti, kad turizmo sektoriuje vyrautų sąžininga konkurencija, naudinga vartotojams¹⁵), kurioje dominuoja imperatyvusis teisinio reguliavimo metodas. Taigi plačiąja prasme turizmo santykių teisinis reguliavimas apima visą kasdienę turizmo industrijos veiklą.

Atitinkamai tokius plačius ir persipynusius santykius reguliuojančios privatinės bei viešosios teisės normos sudaro itin kompleksinio pobūdžio teisinio reguliavimo sistemą – turizmo teisę.

Lietuvos teisės mokslo doktrinoje kol kas nebuvo mėginta atsakyti į klausimą, kokią vietą turizmo teisė užima teisės sistemoje. Ar turizmo teisė pasižymi tokia teisinio reguliavimo metodo ir dalyko specifika, atskiriančia ją nuo kitų teisės šakų, kad ją galima būtų laikyti savarankiška teisės šaka. O gal ji yra privatinės ar viešosios teisės sudedamoji dalis. Jei taip, tai kyla klausimas – pošakis ar institutas.

Teisės šaka yra plačiausios apimties teisės normų grupė, apimanti teisės institutus, teisės pošakius ir reguliuojanti vienos rūšies visuomeninius teisės santykius jai būdingu metodu. Teisės doktrinoje išskiriamos tokios savarankiškos teisės šakos atsiradimo sąlygos: 1) visuomeninių santykių savitumo laipsnis; 2) jų socialinė svarba; 3) nebuvimas galimybės tuos santykius sureguliuoti jau turimų teisės šakų normomis;

14 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-201/2001.

15 MCDONALD, M. *European Community Tourism Law and Policy*. Dublin: Blackshall Publishing, 2003, p. 16.

4) būtinybė taikyti šiai santykių grupei specialų teisinio reguliavimo metodą¹⁶. Taigi savarankiškos teisės šakos požymiai yra savarankiškas teisinio reguliavimo dalykas ir metodas.

Kaip matyti iš turizmo santykių apibrėžimo, turizmo teisės reguliuojami santykiai patenka į kitų teisės šakų – privatinės ir viešosios, reguliavimo sritį. Be to, kaip jau minėta anksčiau, turizmo teisei būdingas tiek dispozityvusis, tiek imperatyvusis metodai. Kadangi turizmo teisė reglamentuoja giminingus, tarpusavyje susijusius teisinius santykius, patenkančius į kitų teisės šakų reguliavimo sritį, ir savo reguliavimo sričiai priskirtinus teisinius santykius reglamentuoja ne išsamiai, o pasitelkdama kitų teisės šakų metodus, principus bei normas, ji atitinka ne savarankiškos teisės šakos, o tarpšakinio teisės instituto požymius. Tokį požiūrį į turizmo teisę dėsto ir žymiausias Vokietijos turizmo teisės atstovas prof. dr. Ernst Fuehrich¹⁷.

Taigi galime apibendrinti, kad šiai dienai turizmo teisė yra tarpšakinis teisės institutas, kurio normų visuma reguliuoja visuomeninius santykius, susiklostančius tarp įvairių turizmo industrijos srityje veikiančių subjektų (tarpusavyje, su vartotojais bei priežiūros institucijomis), organizuojant keliones, tarpininkaujant jas išsityjant, teikiant turistų informavimo, apgyvendinimo, sveikatinimo ir sveikatingumo, vežimo, maitinimo, pramogų, konferencijų organizavimo, vandens ir kitas turizmo paslaugas.

Tačiau pastebėtina, kad teisės sistemos būklė nėra statiška. Kaip nurodoma teisės mokslo doktrinoje: „Sudėtingėjant ir intensyvėjant socialiniams santykiams, atitinkamai sudėtingėja ir jų teisinis reguliavimas, daugėja tam tikro teisės instituto teisės normų. Todėl to instituto viduje vyksta nauja teisės normų diferenciacija ir integracija – atsiranda naujų teisės institutų arba, plečiantis apimčiai, esami teisės institutai virsta nauju, bendresniu teisinės integracijos dariniu – teisės pošakiu ar net atskira, savarankiška teisės šaka, kuri reguliuoja ne tik naują socialinių santykių sritį, bet ir nauju, tik jai būdingu metodu“¹⁸.

Turizmo sektorius yra itin dinamiškas. Atitinkamai stebimi ir akivaizdūs turizmo santykių teisinio reguliavimo pokyčiai ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu bei supra-nacionaliniu lygmenimis. Nacionalinei turizmo teisei vis didesnę įtaką daro ES teisės aktų leidėjo brėžiamos teisinio turizmo sektoriaus reguliavimo gairės. Tarptautiniu lygmeniu pradedama kalbėti ne tik apie turistų kaip vartotojų teises ir pareigas, bet ir apie žmogaus teisių apsaugos reikšmę turizmo santykiuose. Taigi galima teigti, kad plečiantis turizmo teisės reguliavimo sričiai ir į jos turinį patenkant vis įvairesniais ir sudėtingesniais teisiniais santykiams, turizmo teisė iš mišraus pobūdžio teisės instituto palaipsniui gali susiformuoti į savarankišką teisės šaką.

16 VAIŠVILA, A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000, p. 263.

17 FUEHRICH, E. Reiserecht. Handbuch und Kommentar. 7. Auflage. Muenchen: C. H. Beck., 2015, p.6–7.

18 VAIŠVILA, A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000, p. 262.

2. Turizmo santykių teisinis reguliavimas nacionaliniu, tarptautiniu ir supranacionaliniu lygmenimis

2.1. Turizmo santykių teisinis reguliavimas nacionaliniu lygmeniu

Įstatymų lygmeniu¹⁹ bendruosius turizmo verslo organizavimo principus, reikalavimus turizmo paslaugų teikimui, turizmo išteklių naudojimo sąlygas bei valstybės valdymo institucijų kontrolės ribas turizmo veikla užsiimančių subjektų atžvilgiu pirmą kartą įtvirtino 1998 m. kovo 19 d. priimtas Turizmo įstatymas²⁰. Jis buvo ne kartą keistas. Tačiau didžiausias pokytis reguliuojant turizmo santykius įvyko 2001 m., įsigaliojus naujam Civiliniam kodeksui (toliau – CK). 1964 m. civilinio kodekso Trečiajame skyriuje, reglamentuojančiame atskiras prievolių rūšis, atlygintinų paslaugų teikimas nebuvo išskirtas, ir atitinkamai nebuvo jokių specialių nuostatų, skirtų turizmo paslaugų teikimui reguliuoti. 2001 m. CK rengėjai įvertino, kad turizmo paslaugų teikimas yra ypatinga atlygintinų paslaugų rūšis, todėl šiems teisiniams santykiams sureguliuoti reikia specialių nuostatų. Taip CK Šeštojoje knygoje, XXXV skyriuje, skirtame Atlygintinų paslaugų teikimui, atsirado atskiras skirsnis: Turizmo paslaugų teikimas. Taigi pripažįstant turizmo paslaugų vartotojų teisių įgyvendinimo užtikrinimo būtinybę ir siekiant vieningo šių teisinių santykių reglamentavimo, turizmo paslaugų teikimo reguliavimas nacionalinėje teisėje buvo nuosekliai perkeliamas į vis aukštesnį reglamentavimo lygmenį.

2001 m. įsigaliojus naujam CK ir įvertinus poreikį perkelti į nacionalinės teisės sistemą aktualias Europos Sąjungos teisės normas, buvo priimta nauja Turizmo įstatymo redakcija, įsigaliojusi 2003 m. balandžio 1 d. Naujoje redakcijoje buvo siekiama nedubliuoti teisinių nuostatų, susijusių su kelionių organizavimo paslaugų teikimu, kurias jau reglamentavo naujasis CK, juo siekiama suderinti turizmo sąvokas ir teisinį reguliavimą, kad galiojančio CK nuostatos nesikirstų su Turizmo įstatymo nuostatomis.²¹ Įstatyme taip pat įtvirtinta Valstybinio turizmo departamento pareiga tvirtinti standartines turizmo paslaugų teikimo sutarties sąlygas, įvardintos pagrindinės kelionės organizatorių bei kelionių agentūrų teisės ir pareigos.

Viena svarbiausių turizmo paslaugų teikimo sutarties ypatybių yra ta, kad turizmo paslaugų tiesioginis gavėjas yra fizinis asmuo, įsigyjantis iš kelionės organizato-

19 Nuo nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo iki 1998 m. kovo 19 d., kol buvo priimtas Turizmo įstatymas, Turizmo paslaugų teikimo sutarties gaires nustatė poįstatyminiai aktai. 1995 m. balandžio 12 d. Vyriausybės nutarimu Nr. 511 patvirtintos „Paslaugų teikimo taisyklės“. Bendrų paslaugų teikimo taisyklių pagrindu 1996 m. balandžio 18 d. Valstybinis turizmo departamento direktoriaus prie Lietuvos Respublikos valdymo reformų ir savivaldybių reikalų ministerijos priėmė įsakymą Nr. 10 „Dėl turizmo paslaugų teikimo taisyklių patvirtinimo“.

20 Lietuvos Respublikos turizmo įstatymas. Valstybės žinios. 1998, Nr. 32-852

21 ŽUROMSKAITĖ, B., GRAŽULIS, V., JAGMINAS, J. Turizmas. Plėtra, iššūkiai, perspektyvos. Vilnius: Registrų centras, 2016, p. 159.

riaus atitinkamą paslaugų paketą, t. y. vartotojas. Atitinkamai turistų kaip turizmo paslaugų vartotojų teisėms ir pareigoms svarbių nuostatų esama ir Vartotojų teisių gynimo įstatyme. Tačiau turizmo santykiai skiriasi nuo kitų santykių, kuriuose dalyvauja vartotojai, keletu specifinių bruožų: išgydamas kelionę vartotojas investuoja ne tik pinigus, bet ir savo laisvalaikį, poilsio laiką, todėl kelionių organizatoriui pažeidus savo sutartinius išpareigojimus patiria ne tik finansinius nuostolius, bet ir didelius nepatogumus, jei, pavyzdžiui, iš anksto suplanuota ir su daugeliu žmonių suderinta kelionė neįvyksta ar vyksta ne taip, kaip buvo tikėtasi. Be to, pagal nusistovėjusią praktiką kelionės dažniausiai apmokamos iš anksto ir tai lemia poreikį sukurti specialias teises normas, užtikrinančias vartotojų teisių apsaugą kelionių organizatoriaus nemokumo atveju. Būtent dėl šių požymių ir viešojo intereso ginti silpnesniosios sandorio šalies teises standartinių turizmo paslaugų teikimo taisyklių rengimas nėra patikėtas patiems turizmo verslą vykdančioms subjektams ir jas tvirtinta Valstybinio turizmo departamento prie Ūkio ministerijos direktorius²². Kelionių organizatoriai yra įpareigoti savo turizmo paslaugų teikimo sutarties sąlygas, kurias pasirašo kelionių organizatoriaus įgaliotas asmuo ir turistai, rengti pagal minėtas patvirtintas Turizmo paslaugų teikimo sutarties standartines sąlygas. Į viešosios teisės sritį patenkanti turizmo sektoriaus dalis taip pat reglamentuojama Teritorijų planavimo įstatyme, Turizmo rekreacijos schemų ir planų (projektų) rengimo taisyklėse bei su Turizmo įstatymu susijusiuose įgyvendinamuosiuose teisės aktuose (tokių yra gana daug, virš 80 norminių aktų), reglamentuojančiuose kelionių organizavimą, apgyvendinimo, sveikatinimo paslaugas, turistų informavimą, gidų profesinę kvalifikaciją ir veiklą ir kt.²³

Kitas svarbus turizmo santykių bruožas yra tas, kad jie nėra išimtinai nacionalinio pobūdžio ir dažniausiai susiklosto daugiau nei vienos valstybės teritorijoje. Todėl norint kompleksiška suvokti turizmo teisinio reguliavimo visumą ir tarpusavio ryšius, nepakanka gerai išmanyti tik nacionalinį teisinį reguliavimą. Turizmo teisės šaltinių sistema – tai trijų lygmenų, – nacionalinio, tarptautinio ir ES (supranacionalinio), sistema.

Todėl toliau bus aptariami turizmo santykių teisinio reguliavimo aspektai tarptautinėje ir Europos Sąjungos erdvėje.

2.2. Turizmo santykių teisinis reguliavimas tarptautiniu lygmeniu

Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys yra sudedamoji Lietuvos teisinės sistemos dalis (Konstitucijos 138 str.). Tarptautiniu lygmeniu

22 Valstybinio turizmo departamento prie Ūkio ministerijos direktoriaus 2011 m. spalio 27 d. įsakymas Nr. V-122 (paskutinį kartą keistas 2015 m. lapkričio 6 d. įsakymu Nr. V-279) „Dėl turizmo paslaugų teikimo standartinių sąlygų patvirtinimo“. Valstybės žinios. 2003, Nr. 31-1292.

23 ŽUROMSKAITĖ, B., GRAŽULIS, V., JAGMINAS, J. Turizmas. Plėtra, iššūkiai, perspektyvos. Vilnius: Registrų centras, 2016, p. 163–164.

svarbiausi teisės aktai yra Varšuvos konvencija dėl pervežimų oru, priimta 1929 m. spalio 12 d.; Gvadalaros konvencija (Konvencija, papildanti Varšuvos konvenciją dėl tam tikrų taisyklių, susijusių su tarptautiniais vežimais oru, atliekamais asmens, nesančio susitariančiu vežėju, unifkavimo), priimta 1961 m. rugsėjo 19 d., Čikagos tarptautinės civilinės aviacijos konvencija, priimta 1944 m. gruodžio 7 d., bei susijusios Tokijo, Hagos ir Monrealio konvencijomis (Monrealio konvencija dėl tam tikrų tarptautinio vežimo oru taisyklių suvienodinimo, priimta 1999 m. gegužės 28 d.); 1962 m. gruodžio 12–17 d. Europos Tarybos Konvencija dėl viešbučių valdytojų materialinės atsakomybės už svečių turtą; Manilos deklaracija dėl Pasaulio turizmo, priimta 1980 m. spalio 10 d.; Buenos Airėse vykusios devintosios Pasaulio Turizmo Organizacijos²⁴ Generalinės asamblėjos rezoliucija, susijusia su kelionių palengvinimu ir turistų sauga bei saugumu, priimta 1991 m. spalio 4 d. ir kt.

Tarptautinių sutarčių poveikį turizmo teisiniams santykiams nacionaliniame lygmenyje galima iliustruoti pavyzdžiu dėl daiktų saugojimo viešbučiuose teisinio reguliavimo. Iki 2009 m. spalio 22 d., kai buvo pakeistas CK 6.865 straipsnis, daiktų saugojimo viešbučiuose ir atsakomybės dėl daiktų dingimo klausimas nebuvo detaliai reglamentuotas ir neatitiko 1962 m. gruodžio 17 d. Europos Tarybos Konvencijos dėl viešbučių valdytojų materialinės atsakomybės už svečių turtą nuostatų²⁵, nes ankstesnės redakcijos CK nebuvo nustatyta viešbučio materialinės atsakomybės ribos. Pakeitus teisinį reguliavimą nacionaliniai teisės aktai buvo suderinti su tarptautinių teisės aktų normomis. Dabar pagal CK 6.865 straipsnio 1 dalį *„viešbutis atsako už daiktų praradimą, trūkumą ar sugadinimą, kurie: 1) asmens gyvenimo viešbutyje metu buvo viešbučio numeryje ar kitoje viešbučio vietoje; 2) buvo viešbutyje apsigyvenusio asmens patikėti viešbučio darbuotojams saugoti pačiame viešbutyje ar už jo ribų; 3) buvo viešbučio saugojami protingą terminą iki asmens apsigyvenimo viešbutyje ir po to, kai asmuo iš viešbučio išvyko“*.

Šio straipsnio 3 dalyje įtvirtinta ribota viešbučio atsakomybė: *„Kai turtas nėra perduotas viešbučiui saugoti, išskyrus atvejus, kai viešbutis atsisakė priimti saugoti turtą, kurį jam privaloma priimti saugoti, civilinę atsakomybę už viešbutyje apsigyvenusio asmens daiktų praradimą, trūkumą ar sugadinimą riboja viešbutyje apsigyvenusio asmens vienos nakvynės viešbutyje kaina, padauginta iš šimto. Civilinę atsakomybę už viešbutyje apsigyvenusio asmens vieno daikto praradimą, trūkumą ar sugadinimą*

24 Pasaulio Turizmo Organizacija (toliau – PTO) yra vienintelė tarpvyriausybė organizacija, veikianti kaip pasaulinis turizmo politikos ir klausimų forumas. Šios organizacijos narėmis yra 146 valstybės ir regionai, ji taip pat vienija 350 prisijungusių narių iš viešojo ir privataus sektoriaus. PTO misija – propaguoti ir plėtoti turizmą kaip svarbią priemonę, skatinant tarptautinę taiką ir supratimą, ekonominę plėtrą ir tarptautinę prekybą. [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-04-11]. <www.world-tourism.org>.

25 1962 m. gruodžio 17 d. Europos Tarybos Konvencija dėl viešbučių valdytojų materialinės atsakomybės už svečių turtą. Valstybės žinios. 2003, Nr. 74-3436.

riboja viešbutyje apsigyvenusio asmens vienos nakvynės viešbutyje kaina, padauginta iš penkiasdešimties“.

Tokiu būdu, nacionalinės teisės nuostatos buvo suderintos su minėtos tarptautinės Konvencijos nuostatomis²⁶.

2.3. Turizmo santykių teisinis reguliavimas Europos Sąjungoje

Europos Sąjungos teisė yra atskira teisės sistema, kuri skiriasi nuo tarptautinės teisės sistemos ir yra įtraukta į valstybių narių teisės sistemas, nes įsigalioję ES teisės aktai tampa kiekvienos valstybės narės teisinės sistemos dalimi.

Lietuva, kaip ir kitos ES narės, vykdydamos savo įsipareigojimus, perėmė vadinamąjį *acquis communautaire*, taigi pripažino ES teisinę, kartu ir du esminius: ES teisės viršenybės ir ES teisės aktų tiesioginio veikimo ir taikymo principus. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 150 straipsnyje nurodoma, kad 2004 m. liepos 13 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ yra Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamąja dalimi. Konstitucinio akto 2 punkte nustatyta, kad Europos Sąjungos teisės normos yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Jeigu tai kyla iš Sutarčių, kuriomis grindžiama Europos Sąjunga, Europos Sąjungos teisės normos taikomos tiesiogiai, o teisės normų kolizijos atveju jos turi viršenybę prieš Lietuvos Respublikos įstatymus ir kitus teisės aktus. Tokią pareigą taikyti ES teisę turizmo teisinių santykių srityje lemia ES teisės viršenybės, tiesioginio veikimo ir taikymo principai.

Tačiau ES gali veikti tik neperžengdama kompetencijos, kurią, siekiant Sutartyse nustatytų tikslų, jai šiose Sutartyse suteikė ES šalys, ribų. Visa Sutartimis Sąjungai nepriskirta kompetencija priklauso ES šalims. Pagal galių pasidalijimo santykį išskiriamos trys pagrindinės kompetencijos rūšys: išimtinė kompetencija, pasidalijamoji kompetencija ir papildomoji kompetencija.

Pagal Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (SESV) 3 straipsnį ES išimtinėi kompetencijai priskirtose srityse leisti įstatymus ir priimti teisiškai privalomus aktus gali tik ES. ES šalys narės pačios tai daryti gali tik Sąjungai įgaliojus arba jeigu to reikia ES teisės aktams įgyvendinti. SESV 3 straipsnyje yra pateiktas išsamus sričių, priskiriamų išimtinėi ES kompetencijai sąrašas.

Kaip matyti, turizmas ir, atitinkamai, turizmo teisinių santykių reguliavimas nepatenka į išimtinę ES kompetenciją. Tai reiškia, kad turizmo teisės srityje pagrindinės galios ir atsakomybė dėl tinkamo turizmo santykių teisinio reguliavimo sutelktos nacionalinių valstybių rankose.

Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo I Antraštinėje dalyje, 6 straipsnio d punkte taip pat nurodoma, kad turizmas priskirtinas veikslių sričiai, kurioje Euro-

26 RUSINAS, E. Lietuvos turizmo teisės teorija ir praktika (I dalis). Lietuvos advokatūra. 2009, 4 (33), p. 8.

pos lygiu Sąjunga turi kompetenciją remti, koordinuoti ar papildyti valstybių narių veiksmus.

Taigi bendrąja prasme turizmo sritis priskirta Europos Sąjungos papildomos kompetencijos sričiai. Tai taip pat reiškia, kad Europos Sąjungos lygmeniu nėra siekiama suderinti (suvienodinti) valstybėse narėse turizmo santykius reglamentuojančių teisės normų. Būtent turizmui skirtame Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo²⁷ XXII Antraštinė dalies 195 straipsnyje nurodoma, kad „Sąjunga papildo valstybių narių veiksmus turizmo sektoriuje, ypač skatindama Sąjungos įmonių konkurencingumą šiame sektoriuje. Šiuo tikslu Sąjunga savo veiksmais siekia: a) skatinti įmonių plėtrai palankios aplinkos šiame sektoriuje sukūrimą; b) remti valstybių narių bendradarbiavimą, ypač keičiantis gera praktika.“ Svarbu tai, kad šiame straipsnyje taip pat aiškiai įtvirtinama, jog ES patvirtina konkrečias priemones veiksams valstybėse narėse papildyti, kad būtų pasiekti šiame straipsnyje nurodyti tikslai, **išskyrus bet kokį valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų suderinimą** (paryšk. aut). Taigi Europos Sąjungos institucijos turizmo teisės srityje nesiekia ir negali siekti unifikavimo, t. y. nacionalinės teisės aktų visiškai pakeitimo ES teisės aktais. Tokio suderinamumo lygio reikia tik srityse, kurios aiškiai priskiriamos išimtinai Sąjungos kompetencijai, pvz., bendra žemės ūkio ar konkurencijos politika, o kaip jau minėjome, turizmas ir atitinkamai turizmo teisė nepatenka į išimtinę ES kompetenciją.

Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad turizmo teisė, be kita ko, reguliuoja ir vartotojų santykius su turizmo paslaugų teikėjais. O kaip matyti iš Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 4 straipsnio, vartotojų apsauga patenka į ES pasidalijamosios kompetencijos sritį. Tai reiškia, kad dėl vartotojų teisių apsaugos turizmo srityje tiek Europos Sąjunga, tiek nacionalinės valstybės gali priimti teisiškai privalomus aktus, tačiau nacionalinė teisėkūra yra galima tik tiek ir tokia apimtimi, kiek ES nepasinaudojo arba nusprenđė nepasinaudoti savo kompetencija.

ES yra pasinaudojusi savo kompetencija ir priėmusi visoms ES valstybėms narėms teisiškai reikšmingas taisykles (antrinius ES teisės aktus) dėl vartotojų teisių šiose turizmo srityse: Orlaivių keleivių teisių reglamentu²⁸ nustatyta bendros kompensavimo ir pagalbos keleiviams taisyklės atsisakymo vežti ir skrydžių atšaukimo arba atidėjimo ilgam laikui atveju ir sugriežtina ankstesniu reglamentu nustatytus apsaugos standartus, siekiant suteikti daugiau teisių orlaivių keleiviams; Reglamentu dėl oro susisiekimo paslaugų teikimo Bendrijoje bendrųjų taisyklių²⁹ nustatyta griežtesnė oro vežėjų finansinės būklės priežiūra, pareiga apdrausti atsakomybę ir kt.;

27 Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo. [2012] OJ C 326, p. 47–390.

28 Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. vasario 11 d. reglamentas (EB) Nr. 261/2004, nustatantis bendras kompensavimo ir pagalbos keleiviams taisykles atsisakymo vežti ir skrydžių atšaukimo arba atidėjimo ilgam laikui atveju, panaikinantis Reglamentą (EEB) Nr. 295/91. [2004] OJ L 46, p. 1–8

29 Europos Parlamento ir Tarybos 2008 m. rugsėjo 24 d. reglamentas (EB) Nr. 1008/2008 dėl oro susisiekimo paslaugų teikimo Bendrijoje bendrųjų taisyklių. [2008] OJ L 293, p. 3–20.

reglamentais taip pat įtvirtintos geležinkelių keleivių bei kelto linijų turistų teisės ir pareigos bei minimalios asmenų, kurie keliauja miesto ir tolimojo susisiekimo autobusais, reguliariaisiais reisais, teisės³⁰.

Itin didelę reikšmę tiek turizmo paslaugų vartotojams, tiek visai turizmo industrijai turi naujoji, tik 2015 m. lapkričio 25 d. priimta vadinamoji Kelionių paslaugų paketų direktyva³¹, kurioje įtvirtintos pagrindinės normos, reglamentuojančios tiek kelionių organizatoriaus, tiek turistų pagrindines teises ir pareigas, atsakomybės ribas ir rūšis, atsakomybę eliminuojančias sąlygas.³²

Pažymėtina, kad pirmoji Kelionių paslaugų paketų direktyva buvo *priimta dar 1990 metais, kai žmonės atostogų keliones pirkdavo kelionių agentūrose, paprastai pasirinkdami iš anksto sudarytus visų reikalingų paslaugų paketus. Per daugiau kaip 20 metų kelionių rinka labai pasikeitė, ypač dėl išpopuliarėjusio kelionių užsisakymo internetu, todėl po ilgų svarstymų ir korekcijų 2015 m. lapkričio 25 dieną buvo priimta Naujoji kelionių paslaugų paketų direktyva, kuri naujai reglamentuoja kelionių paketų struktūrą ir paslaugų teikėjų atsakomybę, įveda naują susijusių kelionės paslaugų rinkinių institutą, etc.*

Iki šiol galiojusios teisinės nuostatos bei teismų praktika turitinės ir neturtinės žalos atlyginimą garantuodavo tik tais atvejais, kai turizmo paslaugų paketą formuodavo tas pats organizatorius, t. y. tiek apgyvendinimo, tiek transporto paslaugas. Rinkoje atsiradus piktnaudžiavimo veiksams – ne kelionių organizatoriams, o kelionių pardavimo agentams patiems pradėjus formuoti paketus (nors praktikoje tai vadinta atskirų, tarpusavyje nesusijusių paslaugų pardavimu), vartotojai nepatekdavo į LR CK XXXV skyriaus Trečio skirsnio nuostatų apsaugos zoną. Iki šiol praktikoje dažnai kildavo klausimų dėl atskirų, tačiau tarpusavyje susijusių paslaugų, įsigijimo: ar šie veiksmai vertintini kaip organizuotą turistinę kelionę sudarantys, ar kaip savarankiški veiksmai. Nuo jų kvalifikavimo priklauso ir turistų teisių apsauga, t. y. organizuotos turistinės kelionės atveju turistai turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą dėl netinkamai suteiktų paslaugų. Visus šiuos klausimus ir siekta išspręsti naujai priimtoje direktyvoje, kurioje

30 Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1371/2007 dėl geležinkelių keleivių teisių ir pareigų. [2007] OJ L 315, p. 14–41; Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1177/2010 dėl kelto linijų turistų teisių [2010] OL L 334, p. 1-8; Europos Parlamento ir Tarybos 2013 m. kovo 1 d. reglamentas (EB) Nr. 181/2011, dėl asmenų, kurie keliauja miesto ir tolimojo susisiekimo autobusais, reguliariaisiais reisais. [2013] OL L 55, p. 1–6.

31 Europos Parlamento ir Tarybos 2015 m. lapkričio 25 d. direktyva (ES) Nr. 2015/2302 dėl kelionės paslaugų paketų ir susijusių kelionės paslaugų rinkinių, kuria iš dalies keičiami Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 2006/2004 ir Direktyva 2011/83/ES bei panaikinama Tarybos direktyva 90/314/EEB dėl kelionių, atostogų ir organizuotų išvykų paketų. [2015] OJ L 326, p. 1–33.

32 Plačiau žr. TONNER, K. Die Pauschalreiserichtlinie laesst dem Umsetzungsgesetzgeber kaum Spielraum zum RegE eines Dritten Reiserechtsaenderungsgesetzes. Reiserecht aktuell. Zeitschrift fuer das Tourismusrecht. 2017, 1, p.2-9; FUEHRICH, E. Die neue Puschalreiserichtlinie. Neue juristische Woche, 2016, 17, p. 15–22.

nustatyta, kad perkant atskiras paslaugas, tačiau už jas kartu sumokant, turistams galioja tos pačios teisės, kaip ir organizuotos turistinės kelionės atveju. Tai svarbios ir labai lauktos vartotojų teises ginančios nuostatos.

Naujosios Kelionių paslaugų paketų direktyvos 28 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad valstybės narės ne vėliau kaip 2018 m. sausio 1 d. priima ir paskelbia įstatymus ir kitus teisės aktus, būtinus, kad būtų laikomasi šios direktyvos.

Tokiu būdu, Lietuvos įstatymų leidėjas privalo iš naujo įvertinti nacionalinę turizmo santykių reguliavimo sistemą ir atitinkamai perkelti Direktyvoje turizmo paslaugų teikimo santykius reglamentuojančias nuostatas į nacionalinę teisę.

Paminėtina, kad naująja Kelionių paslaugų paketų direktyva nuo 2018 m. liepos 1 d. naikinama Tarybos direktyva 90/314/EEB dėl kelionių, atostogų ir organizuotų išvykų paketų iš esmės buvo pirmasis svarbus ES teisės turizmo srityje aktas, kurio nuostatos buvo perkeltos į nacionalinę teisę (CK XXXV skyriaus 3 skirsnį). Tačiau, žvelgiant istoriškai, jos nuostatų perkėlimas į nacionalinius teisės aktus vyko ne visai sklandžiai ir palaipsniui buvo tobulinamas. Pavyzdžiui, minimos Tarybos direktyvos 90/314/EEB 4 straipsnio 7 dalyje buvo įtvirtinta, jog „Jeigu išvykus paaiškėja, kad svarbios sutartyje numatytų paslaugų dalies nebus suteikta arba paaiškėja, kad kelionių organizatorius nesugebės įvykdyti didelės paslaugų dalies, kelionių organizatorius be papildomo mokesčio vartotojui turi pateikti **alternatyvius paslaugų variantus, o tam tikrais atvejais** (paryšk. aut.) vartotojui išmokėti siūlytų pakete ir suteiktų paslaugų kainų skirtumą”.

Iki 2009 m. lapkričio 10 dienos galiojusioje CK 6.754 str. 4 d. redakcijoje buvo nurodyta, kad *Jeigu prasidėjus kelionei paaiškėja, kad kelionės organizatorius negalės įvykdyti pagrindinės sutartų paslaugų dalies, tai jis privalo pasiūlyti turistui tinkamą alternatyvią kelionę už tokią pačią kainą sutartyje nurodytam terminui bei kompensuoti turistui anksčiau pasiūlytų ir faktiškai suteiktų paslaugų kainos skirtumą*. Kaip matyti, šioje nuostatoje buvo įtvirtinta vienintelė nei ekonomiškumo, nei proporcingumo principų neatitinkanti kelionių organizatoriaus pareiga „pasiūlyti turistui tinkamą alternatyvią kelionę”. Pavyzdžiui, tuo atveju, kai kelionė yra jau prasidėjusi, tam, kad tiksliai įgyvendintų šią nuostatą, kelionės organizatorius privalėtų nesibaigus kelionei turistą pargabenti atgal ir siūlyti kitą turizmo paslaugų rinkinį. Visų pirma, tai sukeltų didelius nepatogumus pačiam turistui, kuris, pavyzdžiui, turi pretenzijų tik dėl apgyvendinimo paslaugų, kurios yra lengvai išsprendžiamos vietoje. Atsižvelgiant į tai, kad CK 6.754 straipsnio 4 dalis, ta apimtimi, kuria nustato kelionės organizatoriui pareigą paaiškėjus, kad jis negalės įvykdyti pagrindinės sutartų paslaugų dalies, turistui pasiūlyti tinkamą alternatyvią kelionę, neatitiko Direktyvos 90/314/EEC 4 straipsnio 7 dalies nuostatų. Nuo 2009 m. lapkričio 10 dienos nurodyta civilinio kodekso nuostata buvo pakeista, nustatant, kad *Jeigu prasidėjus kelionei paaiškėja, kad kelionės organizatorius negalės įvykdyti pagrindinės sutartų paslaugų dalies, tai jis privalo pasiūlyti turistui tinkamas alternatyvias paslaugas už tokią pačią kainą sutartyje nurodytam terminui ir kompensuoti turistui anksčiau pasiūlytų ir faktiškai suteiktų paslaugų kainos skirtumą*.

Atitinkamai perkeliant į nacionalinę teisę naujosios Direktyvos nuostatas, svarbu ne tik, kad tai būtų atlikta laiku, bet ir reikia itin atidžiai vertinti, ar naujasis reguliavimas tikrai atitiks Direktyvos nuostatas ir neiškraipys ja siekiamų tikslų.

Tai ypač svarbu todėl, kad skirtingai nuo Direktyvos 90/314/EEB naujoji Kelionių paslaugų paketų direktyva yra dokumentas, kuriuo siekiama ne minimalaus, o maksimalaus nacionalinių teisės nuostatų vartotojų teisių apsaugos srityje harmonizavimo³³.

Minimalaus harmonizavimo atveju direktyva nustato tik minimalų teisinės apsaugos standartą, kuris turi būti pasiektas visose valstybėse narėse nacionalinės teisės priemonėmis, bet neužkerta kelio valstybei narei išlaikyti ar taikyti naują – aukštesnį vartotojų apsaugos lygį (kai tai suderinama su pirmine teise. Minimalaus harmonizavimo privalumas yra tas, kad vartotojai visoje Europos Sąjungoje gali naudotis tokiu pačiu minimalių teisių rinkiniu ir tai jiems suteikia didesnio pasitikėjimo, pvz., perkant prekes įvairiose ES šalyse. O nacionalinės valstybės, kuriose įtvirtinta aukštesnio lygio vartotojų apsauga nei numato minimalaus harmonizavimo direktyva, yra laisvos jį tokiu ar palikti ar sukurti dar aukštesnio lygio vartotojų apsaugos sistemą. Tačiau tokio minimalaus harmonizavimo trūkumas yra tas, kad kiekvienoje valstybėje narėje nacionalinės teisės nuostatos dėl vartotojų teisių apsaugos gali skirtis ir turizmo sistemos dalyviai, veikiantys keliuose ES rinkose, turi prisitaikyti prie skirtingų vartotojų teisių apsaugos reikalavimų kiekvienoje šalyje. Kaip nurodoma naujosios Kelionių paketų direktyvos preambulės 4 ir 5 punktuose, Direktyva 90/314/EEB valstybėms narėms suteikė didelę veiksmų laisvę jos perkėlimo į nacionalinę teisę atžvilgiu. Todėl tarp valstybių narių teisės aktų tebėra didelių skirtumų. Dėl teisinio nenuoseklumo verslininkai patiria didesnių išlaidų ir kyla kliūčių tiems, kurie nori vykdyti tarpvalstybinę veiklą, o dėl to apribojamos vartotojų pasirinkimo galimybės. O kadangi pagal SESV 26 straipsnio 2 dalį ir 49 straipsnį vidaus rinką sudaro vidaus sienų neturinti erdvė, kurioje užtikrinamas laisvas prekių ir paslaugų judėjimas ir įsisteigimo laisvė, tai būtina suderinti teises ir pareigas, kylančias iš sutarčių, susijusių su kelionės paslaugų paketais ir susijusių kelionės paslaugų rinkiniais, kad toje srityje būtų galima sukurti tikrą vartotojų vidaus rinką, užtikrinant tinkamą aukšto lygio vartotojų apsaugos ir verslininkų konkurencingumo pusiausvyrą.

Taigi siekiant neapsunkinti verslo pareiga adaptuoti savo veiklą prie skirtingų vartotojų teisių apsaugos standartų, naująja Kelionių paketų direktyva yra siekiama maksimalaus vartotojų teisių harmonizavimo, neleidžiančio valstybėms narėms išlaikyti ar nustatyti aukštesnį vartotojų teisių apsaugos lygį nei numatyta maksimalaus harmonizavimo siekiančioje direktyvoje. Tai aiškiai įvardinama ir šios direktyvos 4 straipsnyje, įtvirtinančiame nacionalinės teisės suderinimo lygį, kuriame numatoma, kad valstybės narės nacionalinėje teisėje neturi palikti galioti ar priimti nuostatų, nu-

33 WUKOSCHITZ, M. Unionsrechtliche und internationale Entwicklungen im Reiserecht. I³: Tourismusrecht. Jahrbuch 2016. Viena: NWV, 2016, p. 17.

krypstančių nuo šioje direktyvoje įtvirtintų nuostatų, įskaitant griežtesnių ar švelnesnių nuostatų, kuriomis būtų užtikrinama nevienodo lygio keliautojų apsauga, nebent šioje direktyvoje būtų numatyta kitaip.

Taigi Europos Sąjungos teisės poveikis nacionalinei turizmo teisei yra tikrai didelis ir jos reikšmė vis didėja. Tai gerai matyti ir analizuojant teismų praktiką turizmo teisės srityje bei stebint, kad teisėjai, nagrinėdami ginčus dėl turizmo teisinių santykių vis dažniau remiasi ne tik nacionalinės teisės nuostatomis, bet ir analizuoja ES teisiną.

Lietuvos teismų praktika turizmo teisės srityje nėra gausi, tačiau galima rasti pavyzdžių, rodančių, kad ši svarba nacionalinių teismų praktikoje yra tinkamai suvokta. Pavyzdžiui, 2008 m. liepos 11 d. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) priėmė nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-386/2008, kurioje buvo sprendžiami itin svarbūs turizmo paslaugų teikimo sutarties sudėtinių dalių nustatymo, turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo pagrindai ir kriterijai. LAT šioje byloje pasisakė dėl turizmo paslaugų teikimo sutarties sampratos ir išaiškino, kad organizuota turistinė kelionė yra turizmo paslaugų rinkinys. Turizmo įstatymo 2 straipsnio 15 punkte turizmo paslauga apibrėžta kaip fizinė ir juridinė asmenų veikla, kuria tenkinami turistų kelionės organizavimo, apgyvendinimo, maitinimo, vežimo, informacijos, pramogų ir kiti poreikiai. Pagal įstatymo 3 straipsnį turizmo paslaugoms priskiriamos: 1) kelionės organizavimo paslaugos; 2) turizmo informacijos paslaugos; 3) apgyvendinimo paslaugos; 4) vežimo, maitinimo, pramogų ir kitos turizmo paslaugos. Nagrinėjamoje byloje kilo ginčas, ar ieškovams sutartyje aptartos turizmo paslaugos apskritai buvo suteiktos, ar tik suteiktos netinkamai. Bylą nagrinėjęs apeliacinės instancijos teismas keisdamas pirmosios instancijos teismo sprendimą, padarė išvadą, kad ieškovams nebuvo suteikta pagrindinė paslaugos dalis – šeimos poilsis, todėl sprendė, jog turizmo paslauga apskritai nebuvo suteikta. LAT išaiškino, kad sąvoka „šeimos poilsis“ nei galiojančiame Turizmo įstatyme, nei CK nevartojama.

Nagrinėjamos temos kontekste svarbu tai, kad šioje byloje LAT neapsiribojo nacionalinės turizmo teisės analize ir tyrė ES teisinį reguliavimą šiuo aspektu (ES teisės normas, kurios perkeltos į nacionalinę teisę).

LAT nurodė, kad pirminiame teisės šaltinyje, reglamentuojančiame turizmo paslaugų teikimą, ir kurio normos perkeltos į nacionalinę teisę, 1990 m. birželio 13 d. Tarybos direktyvoje Nr. 90/314/EEB dėl kelionių, atostogų ir organizuotų išvykų paketų šeimos poilsio samprata taip pat neregamentuojama ir tokia sąvoka nevartojama. Nurodytos direktyvos 2 straipsnio 1 punkte nustatyta, kad turizmo paslaugų rinkinys turi susidėti iš ne mažiau kaip dviejų turizmo paslaugų: transporto, apgyvendinimo ir kitų turizmo paslaugų, nepriklausančių transportui ar apgyvendinimui ir sudarančių gana didelę paketo dalį. Todėl, pasak LAT, šeimos poilsis gali būti laikomas tik organizuotos turistinės kelionės tikslu, kurio siekia turistai, įsigydamas turizmo paslaugų paketą, bet ne atskira paslauga³⁴.

34 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-386/2008.

Šis atribojimas įgauna praktinę reikšmę kai kyla klausimas, ar paslauga nebuvo suteikta ar buvo suteikta, bet nekokybiškai.

Taip pat pažymėtina, kad sprendžiant konkretų ginčą nacionalinėse institucijose yra svarbus ne tik ES teisinis reguliavimas konkrečiu klausimu, bet ir ESTT formuojama to teisės akto aiškinimo ir taikymo praktika. Žinoma, sunkumas šioje vietoje kyla dėl būtinumo būti gerai susipažinus ir nuolat sekti ESTT praktiką aktualiose srityse, nes ji nuolat vystoma. Turizmo teisės srityje ESTT jau turi pateikęs nemažai reikšmingų išaiškinimų. Žvelgiant pagal teisinio reguliavimo sritis, t. y. konkrečius turizmo teisei aktualius ES teisės aktus, galima paminėti po keletą svarbesnių ESTT sprendimų:

- dėl Orlaivių keleivių teisių reglamento svarbūs yra ESTT sprendimai bylose C-344/04, C-173/07, C-402/07, C-63/09, C-83/10, C-581/10, C-12/11, C-22/11, C-11/11, C-487/12, **C-573/13**, C-394/14, C-257/14;
- dėl oro susisiekimo paslaugų teikimo Bendrijoje bendrųjų taisyklių reglamento svarbūs yra ESTT sprendimai bylose C-382/08, C-112/11;
- dėl Kelionių paslaugų paketų direktyvos svarbūs yra ESTT sprendimai bylose C-178/94, C-364/96, C-410/96, C-140/97, C-237/97, C-168/00, C-400/00, C-149/01, C-585/08, C-430/13.

Verta paminėti, kad galutinės instancijos teismai (Lietuvoje: Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas), tam tikrais atvejais privalo kreiptis į ESTT prašydamas priimti prejudicinį sprendimą. Turizmo srityje šia teise jau buvo bandoma pasinaudoti Lietuvos Aukščiausiajame Teisme nagrinėtoje civilinėje byloje Nr. 3-3K-386/2008, kurioje kasatorius kėlė klausimą ir prašė LAT kreiptis į ESTT su prejudiciniu klausimu, ar pagal 1990 m. birželio 13 d. Tarybos direktyvos Nr. 90/314/EEB dėl kelionių, atostogų ir organizuotų išvykų paketų 4 straipsnio 7 dalį turistams gali būti priteisiama visos kelionės kainos dydžio turtinė žala, jei sutartimi sulgyntos paslaugos (vežimo ir apgyvendinimo (su maistu) buvo suteiktos, o turistai liko nepatenkinti jų suteikimo kokybe. LAT šio prašymo netenkino, tačiau priimdamas sprendimą rėmėsi kasatoriaus argumentais ir pozicija, kad turtinė žala nėra atlyginama, jei paslaugos suteiktos, tačiau nekokybiškai. Kasacinės instancijos teismas išaiškino, kad turtinė žala atlyginama tik tuo atveju, jei paslaugos ar jų dalis apskritai nebuvo suteiktos.³⁵

Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad net jei tam tikru klausimu sprendimą turizmo teisės srityje nacionalinis teismas gali priimti vadovaudamasis nacionalinės teisės nuostatomis, ESTT praktika dėl konkretaus ES taikymo aiškinimo gali pasitarnauti nacionaliniam teismui kaip teisinio argumentavimo šaltinis, patvirtinantis autentiškus nacionalinio teismo argumentus. Svarbią reikšmę šio atveju gali įgyti ir lyginamoji teisė, kuri gali suteikti žinių, kaip konkrečią ES teisės akto nuostatą aiškina ir taiko kitų valstybių narių teismai.

35 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos civilinėje byloje Nr. 3-3K-386/2008.

Glaudesnio valstybių narių bendradarbiavimo turizmo sektoriuje siekis yra įtvirtintas ir jau minėtoje Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 195 straipsnio 1 dalyje, kurioje nurodoma, kad ES papildoma valstybių narių veiksmus turizmo sektoriuje ir savo veiksmams siekia remti valstybių narių bendradarbiavimą, ypač keičiantis gerąja praktika (Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 195 str. 1 d. b punktas). Deja, šioje vietoje tenka pripažinti, kad Lietuvos teismai nagrinėdami teisinius ginčus turizmo srityje kol kas nesiremia kitų ES teismų praktika ar lyginamąja doktrinos analize, nors, pvz., Vokietijoje turizmo teisės mokslas yra itin stipriai išvystytas ir jai skirti atskiri išsamūs komentarai ir moksliniai leidiniai.³⁶

ES teisė taip pat gali būti pasitelkta nagrinėjant konkretų ginčą turizmo teisinių santykių srityje ne tik tada, kai kyla tam tikros turizmo srities direktyvos (ar ją perkeliančių nacionalinių teisės nuostatų) aiškinimo ir taikymo klausimas, bet ir, kai prireikia vadovautis bendraisiais teisingumo, teisėtų lūkesčių, teisinio saugumo ar proporcingumo principais, kurių turinys yra gerai išplėtotas ESTT praktikoje ir kurie įgavo dar didesnę reikšmę įsigaliojus ES pagrindinių teisių chartijai³⁷.

Išvados

1. Turizmo teisė laikytina tarpšakiniu teisės institutu, kurio normų visuma reguliuoja visuomeninius santykius, susiklostančius tarp įvairių turizmo industrijos srityje veikiančių subjektų (tarpusavyje, su vartotojais bei priežiūros institucijomis), organizuojant keliones, tarpininkaujant jas išsilyjant, teikiant turistų informavimo, apgyvendinimo, sveikatinimo ir sveikatingumo, vežimo, maitinimo, pramogų, konferencijų organizavimo, vandens ir kitas turizmo paslaugas. Plečiantis turizmo teisės reguliavimo sričiai ir į jos turinį patenkant vis įvairesniems ir sudėtingesniems teisiniams santykiams, turizmo teisė iš mišraus pobūdžio teisės instituto palaipsniui gali susiformuoti į savarankišką teisės šaką.
2. Turizmo teisės paskirtis yra užtikrinti, kad teisinis turizmo sektoriaus reguliavimas subalansuotų turizmo santykiuose dalyvaujančių subjektų teises, pareigas ir interesus, užtikrintų aukštą šiuose santykiuose dalyvaujančių vartotojų teisių apsaugos lygį ir verslininkų konkurencingumo pusiausvyrą. Dispozityvumo ribas turizmo teisiniuose santykiuose aiškiai nubrėžia im-

36 Žr. pvz., FUEHRICH, E. *Reiserecht. Handbuch und Kommentar*, 7. Auflage. München: C. H. Beck, 2015.

37 Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. [2016] OJ C 202, p. 389–405. Detaliau apie Chartijos reikšmę ir poveikį žr. KAVALNĖ, S.; JABLONSKAITĖ-MARTINAITIENĖ, I. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija Teisingumo Teismo praktikoje po Lisabonos sutarties įsigaliojimo: bendros tendencijos ir ateities perspektyvos. Iš: Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija: Mokslo studija, skirta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo dešimtmečiui. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2012, p. 212–236.

- peratyvūs vartotojų teisių apsaugos reikalavimai bei viešasis interesas (pvz., saugumo, ekologijos reikalavimai, etc.).
3. Turizmo teisės šaltinių sistema – tai trijų lygmenų: nacionalinio, tarptautinio ir ES (supra-nacionalinio), sistema. ES lygmeniu turizmas ir, atitinkamai, turizmo teisinių santykių reguliavimas nepatenka į išimtinę ES kompetenciją. Turizmo teisės srityje pagrindinės galios ir atsakomybė dėl tinkamo turizmo santykių teisinio reguliavimo sutelktos nacionalinių valstybių rankose, o ES nesiekia ir negali siekti suderinti valstybių narių įstatymus ir kitus teisės aktus, t. y. visiškai pakeisti nacionalinės teisės aktus ES teisės aktais. Vartotojų apsauga patenka į ES pasidalijamosios kompetencijos sritį, todėl dėl vartotojų teisių apsaugos turizmo srityje tiek ES, tiek nacionalinės valstybės gali priimti teisiškai privalomus aktus, tačiau nacionalinė teisėkūra yra galima tik tiek ir tokia apimtimi, kiek ES nepasinaudojo arba nusprendė nepasinaudoti savo kompetencija.
 4. *Itin didelę reikšmę tiek turizmo paslaugų vartotojams, tiek visai nacionalinei turizmo industrijai turi naujoji, tik 2015 m. lapkričio 25 d. priimta vadinamoji Kelionių paslaugų paketų direktyva, kurioje įtvirtintos pagrindinės normos, reglamentuojančios tiek kelionių organizatoriaus ir kitų turizmo paslaugų teikėjų, tiek turistų pagrindines teises ir pareigas, atsakomybės ribas ir rūšis, atsakomybę eliminuojančias sąlygas. Naujoje Kelionių paslaugų paketų direktyvoje įtvirtintas maksimalaus nacionalinių teisės nuostatų vartotojų teisių apsaugos srityje harmonizavimo standartas, todėl valstybės narės, įskaitant Lietuvą, neturi didelės veiksmų laisvės dėl jos nuostatų perkėlimo į nacionalinę teisę.*

LEGAL REGULATION OF TOURISM AT NATIONAL, INTERNATIONAL AND SUPRANATIONAL LEVEL

Salvija Kavalnė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Edmundas Rusinas
Law Firm ADER, Lithuania

Summary. *Authors examine the nature and scope of the tourism law and its place in the Lithuanian legal system according to the theory of law, assess the main legal acts regulating the tourism sector, their relation to each other and problematic aspects of their application in practice, disclose the status of the legal framework of the tourism*

sector at national, international and supranational levels, examine the impact of European Union law on the Lithuanian tourism law. Authors conclude that currently the tourism law may be treated not as a separate branch of law, but, according to its subject and method of regulation, as a separate inter-branch law institute. Legal norms of this law institute regulate the whole spectrum of social relations formed between various subjects acting in the field of tourism industry when organizing a travel (directly or through agents), providing tourist information, accommodation, health and wellness, transportation, catering, entertainment, conference organisation and other tourist services. After discussing the complex nature of legal norms regulating the tourism field it is concluded that the scope of the tourism law is changing, by encompassing new more complex relations with greater diversity, therefore the institute of the tourism law may gradually transform into an independent branch of law. The authors also discuss the legislative trends at national, international and supranational levels in the tourism law area with particular attention to the new Package Travel Directive. The article, *inter alia*, concludes that this Directive, due to a maximum harmonisation approach (as opposed to an earlier minimum harmonisation approach), is of particular importance to the national tourism law in Lithuania.

Keywords: *tourism law, European Union law, contract for tourist services, package travel, legal sources.*

Salvija Kavalnė, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros docentė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: ES teisės ir nacionalinių teisinių sistemų santykiai, lyginamoji privatinė teisė, nemokumo teisė, žmogaus teisės.

Salvija Kavalnė, *Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Institute of Private Law, as-soc. Professor, Doctor of Social Sciences (law)*. Research interests: *interaction between European Union law and national legal systems, comparative private law, insolvency law, human rights.*

Edmundas Rusinas, *Advokato Edmundo Rusino kontoros / ADER advokatas*. Mokslinių tyrimų kryptys: *turizmo teisė, turizmo paslaugų teikėjų atsakomybė.*

Edmundas Rusinas, *Advocate at the Edmundas Rusinas Law Firm / ADER*. Research interests: *tourism law, liability of travel and tourism industry.*